

RIVOJLANISHIDA NUQSONI BO'LGAN BOLALARNI PSIXOLOGIK TEKSHIRISH

Xosilova Ziyofat Begmuratovna

ATMU, Katta o'qituvchi

Bo'riyeva Shahzoda Nuriddin qizi

ATMU Defektologiya yo'nalishi talabasi

Annotatsiya. *Ushbu maqolada rivojlanishida nuqsoni bo'lgan bolalarni psixologik tekshirish jarayonining asosiy maqsad va vazifalari, o'tkazilish bosqichlari va ularning mazmuni yoritilgan. Psixologik tekshiruv jarayonida bolalarning bilish jarayonlari, nutqi, hissiy-irodaviy holati, shaxsiy xususiyatlari va o'zini tutish madaniyati har tomonlama tahlil qilinadi. Shuningdek, tekshirish natijalari asosida psixologik xulosa tuzish va korreksion-pedagogik tavsiyalar ishlab chiqish jarayoni ham bayon etilgan. Bu jarayon bolaning individual rivojlanish imkoniyatlarini aniqlash va unga mos yondashuvni belgilashda muhim ahamiyat kasb etadi.*

Kalit so'zlar: *rivojlanishida nuqsoni bo'lgan bolalar, psixologik tekshirish, bilish jarayonlari, nutq rivojlanishi, hissiy-irodaviy holat, psixologik xulosa, korreksion yordam, individual yondashuv, pedagogik tavsiyalar, muloqot, ijtimoiy moslashuv.*

Rivojlanishida nuqsoni bo'lgan bolalarni psixologik tashhis qilish, ijtimoiy hamda tibbiy-psixologik-pedagogik kompleks tekshirishning bir qismidir. Rivojlanishida nuqsoni bo'lganlarni psixodagnostikasi va maxsus psixologiyaning yetakchi mutaxasislari V.I.Lubovskiy, T.V.Rozanova, S.D.Zabramnaya, O.N.Usanova va boshqalar tomonidan ishlab chiqilgan bir qator tamoyillarga asoslanadi. Rivojlanishida muammolari bo'lgan bolalarni psixodagnostik tekshirish tizimli bo'lib psixikani barcha tomonlarini (bilish faoliyati, nutqi, hissiy - irodaviy doirasi, shaxsiy rivojlanishi) o'rganishni o'z ichiga oladi. Psixodagnostik tekshiruv bolaning tahminiy psixik rivojlanish darajasi va yoshini hisobga olgan holda tashkillashtiriladi. Shu ko'rsatmalar tashxisning ish tartibini belgilash, metodikalarni tanlash va natijalarini izohlashga yordam beradi. Tashxis vazifalari bola uchun tushunarli bo'lishi kerak. Bolani tekshirish davomida u samarali bajara

oladigan vazifalarni berish lozim, natijalarini tahlil qilayotganda bola qaysi yosh guruhiga mansub vazifalarni bajara olganligini inobatga olish zarur.

Rivojlanishida nuqsoni bo'lgan bolalarni psixologik tashhis qilish ularning psixik rivojlanishini to'g'ri baholash va kelgusidagi ta'lim-tarbiya jarayonini samarali tashkil etish uchun muhim ahamiyat kasb etadi. Bu jarayonni amalga oshirishda yetakchi mutaxassislar tomonidan ishlab chiqilgan ilmiy tamoyillar va tizimli yondashuvga asoslanish zarur. Psixodiagnostika jarayonida bolaning yoshi, psixik rivojlanish darajasi va individual xususiyatlarini hisobga olish, topshiriqlarni bolaning imkoniyatlariga mos ravishda tanlash va natijalarni tahlil qilishda uning yosh guruhiga xos bo'lgan ko'nikmalar bilan solishtirish lozim. Bunday yondashuv bolaga to'g'ri tashhis qo'yish va uni samarali rehabilitatsiya qilishga yordam beradi.

L.S.Vigotskiyning bolalarning yaqin rivojlanish zonasini o'qitishda ularning potensial imkoniyatlarini o'rganish haqidagi fikrlari yotadi. Bu turli murakkabliklardagi vazifalarni taqlik etishda bajarilish vaqtida yordam berishni taqsimlaydi. Har bir yoshdagi bosqich uchun diagnostik vazifalarni tanlash qat'iy ravishda ilmiy asoslanib amalga oshirilishi kerak, ya'ni tekshirish davomida mazkur topshiriqni bajarish maqsadida bolaning psixik faoliyatining qaysi tomonlarini ishlatish va ular tekshirilayotgan bolada qay darajada buzilganligini aniqlashga qaratilgan topshiriqlardan foydalanish zarur. Natijalarning tahlil qilish va izohlashda ularning sifat va miqdoriy xarakteristikasi berilishi kerak. Bunda sifat-sonli ko'rsatkichlar tizimi barcha tekshirilayotgan bolalar uchun bir xilda bo'lishi lozim.

Psixodiagnostik tadqiqotlarni o'tkazish har doim aniq maqsadga bo'ysungan, alohida vazifalarni bajarish yo'llarini aniqlashga qaratilgan. Rivojlanishida nuqsoni bo'lgan bolaning psixodiagnostik tekshirishdan o'tkazishning asosiy maqsadi korreksion yordam ko'rsatishning maqbul yo'llarini aniqlash uchun bolada psixik faoliyatining buzilishini strukturasini aniqlashdir. Aniq vazifa bolaning yoshi, ko'rinish, eshitish, harakatlanishda nuqson bor yoki yo'qligi, ijtimoiy vaziyat, diagnostikaning bosqichi (skrining, differensial diagnostika, individual korreksion dasturni tuzish uchun bolani chuqur psixologik o'rganish, korreksion tadbirlarning samaradorligini baholash) bilan aniqlanadi. Bolalarni psixodiagnostik tekshirish bir qancha bosqichlarda olib boriladi.

Birinchi bosqichda psixolog bola haqidagi ma'lumotlarni uni xujjatlarini o'rganish, ota-onasi va pedagogi bilan savol-javob orqali to'playdi. Tekshiruvni boshlashdan avval u bola haqidagi tibbiy, pedagogik, ijtimoiy xarakterdagi ma'lumotlarga ega bo'lishi kerak. Bu tekshirish vazifalarini to'g'ri aniqlashga hamda kerakli tashhis vositalarini tayorlashga yordam beradi. Psixologik tekshiruvni o'tkazish uchun tinch, osuda sharoit kerak bo'ladi.

Bolani diqqatini chalg'itmaydigan predmetlar soni ko'p bo'lmagan alohida xonada tekshiruv o'tkaziladi. 4-yoshgacha bo'lgan bolalarni tekshirish bolalar stolchasi yoki gilamda o'tirib, 4 - 6 yoshlilarda bolalar stolchasida, katta bolalarda esa ortiqcha predmetlarsiz o'tkaziladi. Tekshiruvni bolaga oson bo'lgan vazifalardan boshlash maqsadga muvofiqdir. Psixolog bolaga o'zini yaqin tutgan xolda tinch, uni bajarayotgan harakatlarini diqqat bilan kuzatishi lozim. Agar bola xattolarga yo'l qo'ysa, tekshiruvni o'tkazuvchi unga yordamlashadi. Barcha kuzatuv natijalari bayonnomada qayd etib boriladi: vazifani bajarilish vaqti, bola tomonidan qo'yilgan xatolar, yordam turi, uning samarasi. Tekshiruv vaqtida onasining bo'lishi maqsadga muvofiq bo'lar edi, ayniqsa bola bunda qattiq turib olsa. Tekshiruvdan keyin psixolog onasi bilan olingan natijalarni muhokama etib, uning savollariga javob berishi hamda o'z tavsiyalarini bermog'i kerak. Agar bola ma'lum bir sabablarga ko'ra o'zini yomon tutib vazifalarni bajarishdan voz kechsa, uni bir necha kundan so'ng qayta tekshiruvga chaqirish kerak. Bu kunlar davomida bolani qayta tekshiruvga tayyorlash, psixolog bilan birgalikda ishlash zarurligini uqtirish lozim. Ikkilamchi tekshiruvga shuningdek tez charchaydigan bolalarni ham chaqirish maqsadga muvofiq, chunki ularni birgina tekshiruv davomida to'liq o'rganib bo'lmaydi.

Rivojlanishida nuqsoni bo'lgan bolalarni psixodiagnostik tadqiqotdan o'tkazish jarayoni puxta rejalashtirilgan, maqsadga yo'naltirilgan va bir necha bosqichda amalga oshiriladigan murakkab jarayondir. Bu jarayon bolaning individual xususiyatlari, yoshi, sog'lig'i, ijtimoiy muhitini hisobga olgan holda o'tkazilishi kerak. Tekshiruvdan asosiy maqsad bolada mavjud psixik buzilishlarning tuzilmasini aniqlash va unga eng maqbul korreksion yordam ko'rsatish yo'llarini belgilashdir.

Tashhis jarayonida bolaning ota-onasi va pedagoglari bilan muloqot qilish, bolaning hujjatlari bilan tanishish, shuningdek, tekshiruv uchun qulay va xotirjam muhit yaratish muhimdir. Bolaga vazifalarni bajarishda yordam berish, uni

ruhlantirish va zarurat bo'lsa, qayta tekshiruvga chaqirish ham samarali yondashuv hisoblanadi.

Psixodiagnostika natijalari batafsil qayd etilib, ota-onalarga tushuntirilishi va zarur tavsiyalar berilishi lozim. Bu tizimli yondashuv bola rivojlanishidagi muammolarni erta aniqlash va to'g'ri yo'lga qo'yish imkonini beradi.

Xulosani bolaga tayyorlashda ikki bosqichda olib borish maqsadga muvofiqdir. Avvalo psixolog topshiriq natijalarini ko'rib chiqib ularni muhokama etib bilish faoliyatining rivojlanish darajasi va xususiyatlari, nutqi, hissiy-iroda xolati, shaxsi, bolani o'zini tutishi, shuningdek berilishi mumkin bo'lgan korreksion yordam turini aniqlaydi. So'ngra psixolog olingan natijalami yozma xulosalaydi. Odatda xulosa uch qismdan iborat bo'ladi. Birinchi qismida bolani tekshirish sabablari, tekshirishning maqsadi va uni o'tkazish vaqtida bolani o'zini tutish xolati ko'rsatiladi. Bajarilish motivatsiyasi albatta ko'rsatiladi, muloqotga kirishishi, psixologga bo'lgan munosabati, topshiriqlarni bajarish usuli, faoliyatining xarakteri, maqto'v va tanbehlarga bo'lgan munosabatining o'ziga xos hususiyatlari ko'rsatib o'tiladi. Bolani yordamdan samarali foydalana olishiga alohida diqqat qaratiladi. Harakatlarini nutq yordamida ifodalashi, bajarayotgan ishlarini tushuntirib bera olishini bor yoki yo'qligi e'tirof etiladi. Ikkinchi qismida xar bir psixik fimksiyalarini tekshirishning diagnostik natijalar taxlil qilinadi. Uchinchi qismida bolaning psixikasini buzilish strukturasi, bunda kuzatilgan nuqsonlarinigina emas, balki uni kelajak rivojlanishidagi psixikasini saqlangan tomonlarini hisobga olib potensial imkoniyatlarini ko'rsatib beriladi. So'ngra bolaga psixologik yordamni tashkillashtirish bo'yicha ta'lim muassasalari va ota-onalarga qaratilgan korreksion-pedagogik jarayon bo'yicha o'z tavsiyalarini xulosalab beradi. Xulosada albatta tekshiriluvchining yoshi, xulosasi va tekshirish vaqti, psixologning familyasi bo'lishi shart.

Xulosa qilib aytadigan bo'lsak, rivojlanishida nuqsoni bo'lgan bolalarni psixologik tekshirish ularning individual rivojlanish xususiyatlarini chuqur o'rganish, mavjud muammolarni aniqlash va ularga nisbatan samarali psixologik-pedagogik yondashuvni belgilash uchun muhimdir. Tekshiruv jarayonida bolaning bilish faoliyati, nutq rivojlanishi, hissiy-irodaviy soha va ijtimoiy moslashuv darajasi baholanadi. Natijalar asosida bola rivojlanishining saqlangan va zaif tomonlari tahlil qilinib, individual korreksion reja ishlab chiqiladi. Shuningdek, ota-onalar va pedagoglarga bolaning psixologik xususiyatlarini hisobga olib,

ta'lim-tarbiya jarayonini tashkil etish bo'yicha tavsiyalar beriladi. Bu esa bola rivojlanishini qo'llab-quvvatlash va uning imkoniyatlarini to'liq yuzaga chiqarishga xizmat qiladi.

FOYDALANILGAN ADABIYOTLAR

1. D.A.Nurkeldiyeva, M.U.Hamidova □ Rivojlanishida nuqsoni bo'lgan bolalar diagnostikasi □ Toshkent □ 2016;
2. Jalolov F., Usmonova M., Rasulova M. Defektologiya asoslari. □ T.: O'zbekiston milliy ensiklopediyasi, 2010.
3. Mahmudova D. Maxsus pedagogika va psixologiya. □ T.: TDPU, 2016.
4. Muxamedrakhimova N., Abdullayeva G. Psixodiagnostika asoslari. □ T.: Ilm ziyo, 2017.

